

म. ग्रं. सं. वाचनालय, ठाणे.

विषय

जांवी

दा. क्र.

११२२

जळदेवतेचा न्याय

BVBK-0401199

BVBK-0401199

म. प्र. म. ठाणे
विपय्याळ-वाङ्मय
वा. नं. २३३
१९९९

चतुर्थ कथा-
[-२-]
लेखा गेल

आणि इतर कथा-
७ आंकः

आमर ज्योति
वाङ्मय

BVBK-0401199

‘ अमर ज्योति वाङ्मय ’

(१) ५ डिसेंबर १९४३ च्या आमच्या योजना-पत्रकांत जाहीर केल्याप्रमाणे, प्रस्तुत (‘ ज्योति-सामंत-स्मारक ’) संस्थेचा, दरवर्षी दिवाळीत धनत्रयोदशीच्या दिवशी, एकाच गटांत लहान मोठी विविध वाङ्मयाची सर्वांग-सुंदर पुष्पे प्रकाशित करण्याचा संकल्प, आज या पहिल्या गटाच्या रूपाने मूर्त स्वरूपांत येत आहे.

(२) प्रत्यक्ष कार्याला अवधि फार थोडा; कागद-छपाई-महर्गता-नियंत्रणे इत्यादींची प्रतिकूल परिस्थिती; पण असल्या अनेक अडचणींतून वाट काढून, वर उल्लेखिलेल्या पत्रकांत कल्पिलेल्या एकूण अठरा पुष्पांपैकी शेवटी फक्त बारा पुष्पेच कां होईनात, तेवढी तरी बालक-जगाला सादर करणे आम्हाला शक्य होत आहे. या बारा पुष्पांपैकी (तीन पुष्पे थोडी अपूर्ण मुद्रित असल्यामुळे) आज धनत्रयोदशीला आम्ही फक्त नऊ पुष्पेच प्रकट करित आहो. तीं उरलेलीं तीन, ५ डिसेंबर १९४४ रोजी आम्ही बाल-रसिकांच्या हातीं देऊ शकू, अशी आम्हाला खात्री आहे.

आपल्यापुढे असलेल्या या पुष्पांचे चोखंदळ रसिक पालकांनीं एकदां अवलोकन केल्यावर—आपल्या बालकांना तीं सर्व दृष्टीने फार आवडतील, त्यांना उद्बोधक व साहाय्यक होतील, अशी त्यांची खात्री होईल, यांत आम्हाला संदेह नाही.

(३) उगवत्या-वाढत्या पिढीला आनंद-ज्ञान-दायक असे नव्या दृष्टीचे, पद्धतशीर, सात्विक-सोज्वल आदर्श वाङ्मय, तज्ञांकडून मुद्दाम लिहवून घेऊन उपलब्ध करून द्यावयाचे हा या स्मारक संस्थेचा मनोदय आहे. तो अधिक सुलभ व्हावा, म्हणून विषयपरत्वे ‘ मनोरंजक ’ व ‘ ज्ञान ’ असे आम्ही मुख्य दोन स्थूल विभाग कल्पिले आहेत वयपरत्वे—(१) ‘ शिशुश्रेणी ’ (वय वर्षे ७ पर्यंत), (२) ‘ बाल-श्रेणी ’ (वय वर्षे १२ पर्यंत), (३) ‘ किशोर श्रेणी ’ (वय वर्षे १४,) व (४) ‘ कुमार-श्रेणी ’ (वय वर्षे १७ पर्यंत) आम्ही सर्वसाधारण चढते टप्पे ठरवले आहेत. आणि याच विषय-विभागांच्या व वयाच्या-टप्प्यांच्या स्थूल आराखड्याचा अधिक सूक्ष्म विचार करून त्यांत बसणाऱ्या सर्व प्रकारच्या विविध आकर्षक पुस्तकांचा दरवर्षी होणाऱ्या आमच्या असल्या प्रकाशनगटांत समावेश होईल, अशी काळजी घेण्याचा आम्ही प्रयत्न करणार आहो.

११९९

सं १९४४

किंशोर-श्रेणी
[मनोरंजन]

म. ग्रं. सं. ठाणे. २-
०१. ०१. १९४२

न्याय-वाचस्पत्य-कथा

जलदेवतेचा न्याय !

आणि

इतर कथा

म. ग्रं. सं. ठाणे, वाचमालक शाळा.
वा. क. लेखक १९९९ नों. दि
वि. ... ०१. ०१. १९४२

श्री. रघुवीर सामंत
वी. ए. बी. टी. (ठाणे)

श्री. शांताराम वी. सवनीस
एम. ए. बी. टी. (बडोदें)

रघुवीर सामंत संपादित

अमर

ज्योति   वाङ्मय

[२]

मूल्य ७ आणे]

धनत्रयोदशी
१८६६

[प्रथमावृत्ति

(किशोर-किशोरीं) हितगुज ★ [न्याय-चातुर्य-कथा]
१-२-३-४

या कथांपैकीं प्रत्येक तुम्ही आवडीने वाचाल, अशी मल्ल उमेद आहे. मात्र एकच सूचना देऊन ठेवीत आहे. प्रथम मनोरंजनासाठी त्या वाचल्यात, कीं, मागाहून पुस्तका-शेवटीं जोडलेल्या पुरवणी-परिशिष्टाचा उपयोग करून भाषेच्या-रचनेच्या व कल्पना-विचारांच्या दृष्टीने त्या पुन्हा वाचून त्यांचा अभ्यास करा. त्यामुळे तुमचा फायदा झाल्यावाचून रहाणार नाही.

तुमचा-संपादक

“अमर ज्योति वाङ्मय”

(पालकांशी) खाजगी ★

तुमच्या गोड बालकांच्या हातीं या गोष्टी हेतु-पुरस्सर देत आहे. या गोष्टी निर्मळ स्वतंत्र मुळीच नाहीत. त्यांतील मध्यवर्ती कल्पना अगर क्वचित् सगळी गोष्टच्या गोष्टहि तुमच्या पूर्वी वाचनांत आली असेल. पण आमची मुख्य दृष्टि रचना, मांडणी, भाषा इत्यादि बाबतींत बालकांवर संस्कार करण्याची आहे. त्या दृष्टीने हें पुस्तक विकत घेऊन आपल्या वाळगोपाळांच्या हातीं देऊनच आपण संतुष्ट होऊं नये. नम्र विनन्ति अशी, कीं, त्यांनीं पुस्तकाशेवटच्या परिशिष्टाचाहि उपयोग केला आहे, कीं नाही तें पहावें. आपल्याला कांही सूचना कराव्याशा वाटल्या तर जरूर कराव्यात.

आपला नम्र,

संपादक

“अमर ज्योति वाङ्मय”

[सर्व हक्क प्रकाशका-स्वाधीन]

—: मुद्रक :-

अनंत वा. देसाई, एम. ए.

लॉयल प्रिंटिंग प्रेस,

१३-१९ हमाम स्ट्रीट,

फोर्ट, मुंबई.

—: प्रकाशक :-

सौ. स्नेहल सामंत, पी. ए.

चाळक, ‘अमर ज्योति प्रकाशन’

१४ बी. हरजीवनदास एस्टेट

विन्सेन्ट रोड : दादर :

मुंबई १४.

म. ग्रं. सं. ठाण.

१-जलदेवतेचा न्याय !

त्या दिवशीं, जिल्ह्याच्या न्यायाधीशापुढें, जवळच्या एका खेडे-गांवच्या पाटलाच्या विरुद्ध एक मनोरंजक फिर्याद उभी राहिली होती. न्यायाधीश मोठे चाणाक्ष नि चतुर होते. कुठलाहि खटका उपस्थित झाला, तरी अगदीं खऱ्या बाजूला बरोबर न्याय मिळायचा, अशी त्यांची चोहोंकोडे ख्याति होती.

त्याच प्रख्यात न्यायाधीशापुढें, अगदीं खुद्द रामजी पाटलां-सारख्या श्रीमंत सुखवस्तू माणसाविरुद्ध उभा राहिलेला तो खटला!—नि ती फिर्याद पुन्हा कृष्णभटासारख्या त्या गांवांतल्या साध्या-सुध्या गरीब माणसानें गुदरलेली.

आजूबाजूच्या गांवांतलीं किती तरी माणसें, मोठ्या कुतुहलानें त्या दिवशीं न्यायकचेरींत जमलीं होती. न्यायाधीश आतां त्यांत निवाडा कसा करतात, हें जाणायला सारे अगदीं उत्सुक झाले होते.

जमलेल्या लोकांपैकीं, रामजी पाटलांच्या गांवची मंडळी, आपसांत उघड उघड म्हणत होती—“कृष्णभटच फार उन्मत्त झालाय. असा हा लहान तोंडी मोठा घांस घेऊं पहातोय...भटुरज्यानें मांडलेली फिर्याद अगदीं पोरकट नि कोणालाहि खोटी म्हणून समजण्यासारखी आहे; एखादं रस्त्यांतलं शेंबडं पोरही कृष्णभटाविरुद्धच निवाडा देईल !”

आणि कृष्णभटासारख्या गरीबाची बाजू घेणारे फारशे कोणी नव्हतेच गांवांतले.

तो मात्र उगीच बडबड करीत नव्हता. शांतपणें एका बाजूस बसला होता. फारच झालं तर विचारणाऱ्या माणसाला तो म्हणायचा—
“ मला माहीत आहे वरं, सारं गांव असाच वेडा न्याय देणार तें ! आणि म्हणूनच तर मी माझी भिस्त न्यायाधीशांच्या न्यायीपणावर, चातुर्यावर ठेवली आहे. आतां मी तर निश्चित आहे अगदी ! ”

२

पण तें कृष्णभट-रामजी पाटील यांच्यामधल भांडण तरी कसलं होतं तुम्ही म्हणाल ?—

सांगितलं तर हंसाल तुम्ही !—तुपाच्या दोन हंड्यांबद्दलचा तंटा होता तो.

कृष्णभटाची अशी तक्रार होती, कीं, “ रामजी पाटलांच्या मुलीचं लग्न निघालं, सहा महिन्यांपूर्वी; तेव्हां, त्यांनीं महिन्याच्या बोलीनें, तुपाचे दोन हंडे माझ्याकडून उसने नेले होते. आतां श्रीमंत रामजी पाटील फिरले आहेत. सरळ नेलेच नाहीत असं म्हणतात; मला गरिबाला खोटं पाडतात ! ”

त्याच्या गांवचे सगळे लोक खो खो हसूंच लागले.

कारण कृष्णभटाकडे सगळी एक म्हैस. तो एकटा जीव घरांत. रामजी पाटलांकडे सात म्हशी, हाताखालीं दोन गडी घरांत.

आणि साक्ष नाही, लेखी पुरावा नाही; आतां कृष्णभट एकदम उठतो नि वेडा म्हणतो--“ सात म्हशीवाल्या रामजी पाटलांनीं एक म्हैस-वाल्या आपल्याकडून दोन हंडे तूप उसन्या बोलीनें नेले ! ” कोण खरं मानील तें ?....

रामजी पाटील मोठे म्हणून सारे लोक त्यांच्या बाजूनें बोलत होते; नि वरवर पाहिलें तर कोणालाहि तसेंच वाटलें असतें ! हें खरें; पण खरी वस्तुस्थिति मात्र अगदीं निराळी होती—

कृष्णभट नि रामजी पाटील शेजारीं शेजारीं रहात असत.

रामजा पाटलाकडे सात म्हशी नि दोन गडी असले, तरी ते उंटावरून शेळ्या हांकणारे होते. अगदी उधळे होते; ख्यालीखुशालींत चैनीने रहाणारे होते.

कृष्णभटाकडे एकच म्हैस होती खरी; तरी तो स्वतः निढळाचा घाम काढून जातीने खपायचा. तो काटकसरी होता; हिशेबी नि संसारी मनुष्य होता.

रामजी पाटील नेहमीं दशावतार-गंजिफा खेळत बसायचे. गड्यांना मधून मधून हुकूम सोडायचे. नेहमीं चार चौघांना बोलावून श्रीखंड-बासुंदीचे वेत करायचे.

आणि त्यांचे गडी ? आपल्या धन्याचें लक्ष नाही, म्हणून, तेहि अळटळं करायचे-आळसानें झोंपून रहायचें. आज काय म्हणे-‘दोन म्हैशींचीं वासरें सुटलीं, दूध प्याली;’ उद्यां काय म्हणे-‘म्हैशीनें चरवी-वर लाथ मारली;’ परवां काय म्हणे-‘दूध ऊतूं गेलें किंवा नासलें’ असें नेहमीं चालायचें.

मग लोण्या-तुपाचा सांठा होणार तरी कसा रामजी पाटलांकडे ?-

उलट, कृष्णभट मात्र, एकटा होता तरी प्रत्येक बाबतींत काळजी ध्यायचा स्वतः; आणि म्हणूनच, थोडें थोडें करतां करतां, मोठ्या श्रमानें काटकसरीनें दोन हंडे तूप सांठवलें होतें त्यानें !-

पण त्याबद्दलच, ‘खा-पी-मजा कर’ असें वागणारे त्याचे शेजारी रामजी पाटील, कृष्णभटाची वेळीं अवेळीं थड्डा करीत. त्याला स्वार्थी, एकलकोंडा, आपलपोटा, कंजूष अशी विशेषणें देत—

त्यावर कृष्णभट मात्र तोंडांतून चकार शब्दही काढीत नसे.

आपल्याला योग्य वाटेल त्या मार्गानें, आपल्या उद्योगांत तो अगदीं चूर असे. बरें, त्याला कशाकरतां कोणाकडे कधी हात पसरायची किंवा

तोंड वेंगाडायचीही संवय नव्हती. तो म्हणे—‘ रोज दोन वेळ कष्टाची मीठभाकर देणारी आपली गरीबी बरी, कीं आपण बरे ! ’

४

असेच दिवस चालले होते. एके दिवशीं रामजी पाटलांकडे सनई-चौघडे वाजू लागले. त्यांच्या घरां त्यांच्या मुलीचें लग्न निघालें होतें.

रामजी पाटलांनी सर्व बड्या बड्या लोकांना वाजत गाजत अक्षता वाटून आमंत्रण दिलें.

पण कृष्णभटासारख्या गरीबाला त्यावेळीं, मुद्दाम कोण विचारतो ?—

पाटलांच्या घरांत तर पक्कानांची घालमेल चालली होती. लाडू, कंरज्या, जिलब्या, मांडे, धीवर....! रामजी पाटलांच्या दर्जाला शोभेसाच मुलीच्या लग्नाचा थाट उडायला पाहिजे होता ना ?

पण अगदीं मेजवानीच्या दिवशीं, ऐन वेळीं रामजी पाटलांच्या लक्षांत आलें, ‘ जावईवापूंच्या विशेष पक्वान्नांसाठीं नि अन्शुधीसाठीं साजूक तूप नाही आपल्याकडे ! ’

त्यांच्या डोक्यांत एकदम एक कल्पना आली. त्यांनीं पागोटें चढवलें; नि स्वतः जातीनेच ते कृष्णभटाकडे गेले शेजारीं....

५

घराच्या परसांत, कृष्णभट पंचा लावून म्हैस घूत होता. तेथे पाटील स्वतः गेले नि हंसत हसत सारवासारव करूं लागले, “ कृष्णभटजी ! कालच्या साऱ्या गडबडींत, अगदीं शेजारीं तुमच्याकडे आमंत्रणांला यायचं मात्र साफच राहून गेलं—त्याबद्दल राग मानूं नका !.... उग्राळा या तुम्ही ! ब्राह्मणांनीच स्वयंपाक केला आहे. ब्राह्मणांची पंगत निराळी खास आहे. तुम्ही आलंच पाहिजे बरं कां उग्राळा, नि जेवणावळीला ! ”

आपल्या गांवचे हे पाटील ! अगदीं स्त्रतःच आमंत्रणाला आल्यावर, कृष्णभटाला आनंद कां बरं होणार नाही ? त्यानें टोपी घालून रामजी पाटलांच्या हातीं शुभ नारळ दिला व पाटलांचें आमंत्रण आनंदानें स्वीकारलें.

पण रामजी पाटील परत फिरतां फिरतां मात्र जरा घुटमळले. कृष्णभटाला प्रथम समजलें नाही, 'कां' तें; तेव्हां त्यांनीं आस्थेनें कारणाबद्दल चौकशी केली.

त्यावर रामजी पाटील म्हणाले, "अहो, हा लग्नाचा बोवाळ मोठा वाईट बुवा. घरांत सात म्हशी आहेत. पण आतां वेळेवर साजूक तूप पाहिजे म्हटलें, तर घरांत थेंब नाही आज ! काय करावं मोठा प्रश्नच पडला आहे...."

'पाटलांच्या त्या लग्नवाईत, आपण त्यांना उपयोगी पडणं, हें आपलं शेजारधर्माचं कर्तव्य आहे.' असें कृष्णभटाला वाटलें. आणि तो पटकन म्हणाला— "अहो त्यांत काय आहे पाटील ?—थोडं थोडं करून माझ्याकडे चांगले दोन हंडे तूप झालंय. त्यांतलं जा कीं घेऊन, पाहिजे तर थोडं !"

आणि पाटलांना तेंच तर पाहिजे होतें. ते एकदम आनंदून कार्य-साधूपणें म्हणाले— "होय ना ?....वा वा....भटजी, देव भेटल्यांत बुवा तुम्ही !—मला तुमचे दोन्ही हंडेच द्या ना उसने आज ! कारण वेळेवर किती लागेल याचा आतांच अंदाज करतां येत नाही ! महिन्याभराने मात्र मी परत करीन तुमचं ! अहो, त्यांत काय आहे ?....सात म्हशी आहेत माझ्या ! आतां लग्न निघालं घरांत म्हणून एवढी धडफड ! नाहीतर कोण तुपाला विचारीत होतं ?—"

कृष्णभटानां पाटलांच्या त्या दिमाखाचा मनांत थोडा राग आला; पण काहीं न बोलतां घरांतले दोन्ही हंडे त्यांनीं पाटीलबुवांच्या पुढें केले; आणि म्हटलें, "तुमची आजची नड तर भागतेय ना माझ्या तुपामुळें ?

मग त्यांत मला आनंदच आहे ! पण महिन्याभरांत परत करा हो मात्र तें ! माझ्या गरीबाचा हा पोटाचा धंदा, एकट्या म्हशीवर चाललेला...”

“होहो, काळजी नको तुम्हाला अगदीं ! बरं !...या बरं भटजी लग्नाला नि भेजवानीला ! नाहीतर रागावेन् मी तुमच्यावर ? ”

पाटील एवढें बोलले नि आपल्या गड्यांकरवी ते हंडे घेऊन आपल्या घरीं निघून गेले.

६

पाटील बुवांकडचें लग्नकार्य निर्विघ्न पार पडलें.

मग त्यांचा पुन्हां नेहमींचा कार्यक्रम सुरू झाला.

सुरुवाती सुरवातीला कृष्णभटाचे उसने घेतलेले तुपाचे हंडे परत करण्याची पाटीलबुवांच्या मनाला टोंचणी लागे. पण पूर्वीची उधळमाधळ एकाएकी थांबणार होती थोडीच ! मग सात म्हशी घरांत असल्या तरी तूप सांठणार कसें ?

महिन्यांमागून महिने जाऊं लागले; शेवटीं तर त्यांना दुसराच विचार सुचू लागला.

ते मनांत म्हणू लागले “ आपण तर गांवचे पाटील !—गांवातल्या साऱ्यांची नेहमीं काळजी घेतों ! मग काय झालं एखाद्या वेळीं कृष्णभटानें दोन हंडे तूप दिलं आपल्याला तर ?—ऐवीतेवी तुपाचा सांठा आपल्या घरीं होतच नाही ! मग मी एकदम ‘ घेतलंच नाही ’ असं म्हटलं, तर तो काय करणार आहे बेटा ?—लोकांना माझंच खरं वाटणार !—”

आणि या विचारानें, शेवटीं, पाटील साफ बेफिकीर झाले ! कृष्णभटाचे उसने आणलेले तुपाचे हंडे पार विसरले !

कृष्णभट मात्र अगदीं सज्जन होता. ‘ आज नाही उद्यां देतील पाटील आपलं तूप ’ असा विचार करून, तो कधीं पाटलांकडे चुकून-सुद्धां टुमणें लावायला गेला नव्हता !

७

पण शेवटीं, त्याचही नाइलाज झाला ?—‘ लग्नकार्य उरकून चांगले सहा महिने झाले; तरी रामजी पाटील, अजून नेलेले तूप परत करण्याची भाषाच काढत नाहीत !’ हें पाहून, एके दिवशीं दुपारी, कृष्णंभट जरा दबकत दबकतच पाटलांच्या वाड्यांत शिरला.

मित्रमंडळीबरोबर, पाटील दशावतार खेळत बसले होते. कृष्णंभटाला ओटीवर चढतांना पाहून, जणुं काय, ‘ आपला—त्याचा संबंधच नाही’ अशा तोय्यानें, पाटलांनीं त्याच्याकडे पाहिलें. त्याला ‘ या बसा ’ देखील म्हटलें नाहीं.

थोड्या संकोचानें, उभ्या उभ्याच कृष्णंभट म्हणाला, “ पाटील, जरा खाजगी बोलायचंय तुमच्याशीं मला...”

आपल्या मित्रमंडळीकडे एकदां पाहून, खेळतां खेळतां वर नजर करीत पाटील बेफिकीरीनें म्हणाले—“ तुमचं—नि माझ्याशीं खाजगी काम ? तें काय असणार बुवा ? सांगा की इथेंच. ”

तेव्हां मात्र कृष्णंभटाचा निरुपाय झाला.

आपल्या उसन्या नेलेल्या तुपाच्या हंड्यांची, पाटीलबुवांच्या मित्रमंडळीदेखत त्यानें उघड उघड मागणी केली त्यांच्याकडे.

अशा वेळीं कांय करायचें, तें सारें पाटीलबुवांनीं आधींच ठरवेंलें होतें !

तेव्हां, थोड्या रागानें, पण तरी वर वर शांतपणें ते म्हणाले.... “ तुमचं डोकें फिरलेलं तर नाही ना, भटजी ?....काय बोलत आहां त्याची शुद्ध नसावी तुम्हाला ! हें कोणी ऐकलं तर हसतील नि शेण घालतील तोंडांत तुमच्या ! ”

८

आणि खरोखरच पाटीलबुवांची मित्रमंडळी हसत होती कृष्णंभटाला त्याचवेळीं....

मग मात्र, कृष्णभटाला आपला राग आवरेना. तो चिडून पाटलांना म्हणाला—“तुमच्यासारख्या गांवच्या पाटलाला शोभत नाहीत, हे उलट्या काळजाचे धंदे !—बऱ्या बोलानें माझं तूप द्या मला !”

“अरे वारे, भटा ! बराच धोट झालास की उद्धटा !” पाटील हातांतील खेळाची पानें फेकून रागानें उठत म्हणाले—“लाज कशी नाही वाटत तुला ?—माझ्या घरांत सात म्हशींचं दुभतं असतांना, मी तुझ्या सारख्या एक म्हैशीवाल्या दरिद्राकडे तूप उसनं मागायला येणार ?.... कोणी शहाणा खरं तरी कसं म्हणेल हें ?....भिकारडा ! गळेपडू शिरजेरी करायला आला चारचौघांत !....आतां बऱ्या बोलानें, चालता हो, इथून जीव घेऊन, आल्या पावलीं....”

कृष्णभट तर नाहक अपमानाच्या रागानें थरथरून लागला. पाटलांची कृतघ्न दरोडखोरी त्याला सहनच होईना.

शब्दानें शब्द वाढत गेला; जवळपासचे पुष्कळ लोक जमले.

पण साऱ्यांना कृष्णभटाचें म्हणणें खरेंच वाटेना.

त्यांनीं सर्वांनीं मिळून, शेवटीं त्यालाच त्याच्या घरीं हांकललें.

‘आपलं तूप गेलं, आपला चांगुलपणा उकिरड्यावर पडला, निंवर आपली चारचौघांच्या देखत वेअब्रू झाली !’ या विचारामुळेंच कृष्णभट चुरशीला पेटला.

त्याला आतां त्याचें तूप नको होतें. खरा न्याय पाहिजे होता.

म्हणूनच कृष्णभटानें शेजारच्या मोठ्या गांवच्या न्यायाधीशाकडे ती फिर्याद गुदरली. आणि तोच तो आज चाटून असलेला ‘रामजी-कृष्णभट खटला’—

झालें; कज्जा सुरून झाला.

त्या चाणाक्ष न्यायाधीशांनीं, दोघांकडेही अगदीं आपादमस्तक.

पाहिलें. मग निमूटपणेंच दोघांचे चेहरे न्याहाळून, आपला चेहरा गंभीर केला.

न्यायदान पहायला जमलेली मंडळी, अगदीं गुपचूप वसून मोठ्या उत्सुकतेनें तिघांकडे आळीपाळीनें पहात होती.

“ कृष्णभटजी, तुमचा साक्षीदार कोण ?—” न्यायाधीश शेवटीं गंभीर आवाजांत म्हणाले.

“ दुसरं कोणीच नाही महाराज !—माझं निष्पाप मन नि रामजी पाटलांचा शब्द, हेच माझे दोन साक्षीदार !—पाटलांचा शब्द फिरला—माझं मन मात्र मला अजून साक्ष देत आहे !—” कृष्णभट शांतपणें म्हणाला.

‘ तुमचं काय म्हणणं, रामजी पाटील ? ’ न्यायाधीश त्यांच्याकडे वळून म्हणाले.

“ आपल्याला सारी हकीकत माहीत झालीच आहे आतां, महाराज ! ” रामजी पाटील नाटकी आदबीनें म्हणाले—“ हा भटजी खोटं बोलतोय साफ, हें आपल्यालाही समजलंच असेल !—”

“ रास्त आहे तुमचं एका दृष्टीनें—” न्यायाधीश पाटलांना म्हणाले. “ पुन्हा कृष्णभटांना कोणी साक्षीदार नाही !—नुसता तर्क चालवला तर ते फिर्याद आतांच हरले आहेत. तुम्ही निरपराधी आहांत—”

न्यायाधीशाचे ते उद्गार ऐकून, रामजी पाटील एकदम खूष झाले. आणि कृष्णभटाकडे तुच्छतेनें पाहूं लागले.

इतक्यांत, न्यायाधीश पुढें म्हणाले—“ तर मग आतां साक्षपुरावा नसलेली ही तक्रार ! माझ्यापुढें आलीच आहे. तेव्हां शास्त्राला धरून दुसरा कांहीं मार्ग शोधून, मला न्याय हा दिला पाहिजेच ! पाटील, तुमचा विश्वास आहे ना ? ”

पाटलांना वाटलें,—“ कसला का मार्ग असेना; आतां न्यायाधिशान्चं मत उघड उघड आपल्या बाजूला अनुकूल झालंच आहे ! ”

ते पटकन् म्हणाले—“हैं काय बोलणं, महाराज?—आपण सुचवाल तें योग्यच होईल....”

१०

“बरं तर...” न्यायाधीश दोघांकडे पाहून म्हणाले, “भूमी, सूर्य, पाणी स्रपैकीं कोष्ठा तरी एकाला साक्ष ठेऊन सांगण्याची अशा वेळीं शास्त्र अनुमती देतं ! तेव्हां, ती पहा समोर खाडी आहे. अगदीं गपचूप जा पुढें ! नि तेथल्या पाण्याला मनोभावे स्पर्श करा; खरं बोट अशी शपथ घ्या मनांत. नि परत या. सांगणलतें ऐकून मी योग्य तो न्याय देतो.”

समोर लांबपर्यंत खाडी पसरली होती. ओहोटीमुळें पाणी अर्धा फर्लींग आंत गेलें होतें. मध्ये खूपखूप चिखल झाला होता रबरवीत; पाण्याला स्पर्श करायचा म्हणजे चिखल तुडवत जाणें भागच होतें.

न्यायाधीशांनीं तें सांगतांच, कृष्णभट, विलंब न करतां निमूट, त्या दिशेनें चालूं लागला.

पण तो चिखल पाहून, जरा कांकूं करीत पाटील न्यायाधीशांना म्हणाले, “महाराज, मी पाण्यापर्यंत घोड्यावरून गेलों तर ? किंवा माझ्या दोघा गड्यांच्या खांद्यावर हात टाकून, पाय कोरडे ठेऊन गेलों तर ? चालेल ना ? मध्ये फार चिखल आहे म्हणून विचारतो !”

“चाललं असतं पाटील !” न्यायाधीश हंसून म्हणाले, “पण, पाणी हा साक्षात् देव ! अशा वेळीं त्याच्या जवळ चालतच जाऊन स्पर्श करायला पाहिजे. ते कृष्णभट गेले पहा पुढें.”

तेव्हां शेवटीं, अगदीं नाइलाजानें पाटील चिखलातून चालूं लागले.

११

पाण्याला स्पर्श करून कृष्णभट व रामजी पाटील दोघे बरोबरच परत येत होते.

येतां येतां न राहवून कृष्णभट पाटलांना हळूच म्हणाला,
“ पाटील, तूप देऊं नका पाहिजे तर ! पण खरं कबूल करून टाका !
मी तुमच्या वांटेलाही कधीं गेलों नव्हतो. उलट, तुमच्या नडीला तुम्हाला
मदत केली ! तरी पुन्हां कां माझी गरीबाचीच वेअब्रू करतां ? ”

जवळ कोणी नाही ही खात्री असल्यामुळे, पाटील कुर्च्यांतच
म्हणाले, “ गप्प बस, भटा ! एकदां झालं तें झालं—आतां चार चौघांत
कबूल करून माझ्या हातानें माझी अब्रू गमावून बसणार नाही मी !
पुन्हां, निवाडा तुझ्याविरुद्ध जाणार, हें दिसतंच आहे ! ”

न्यायाधीश लांबून दोघांकडे लक्षपूर्वक पहात होते.

सर्व मंडळीही आतां पुढें काय होतें तें पहायला उत्सुक
झाली होती.

१२

रामजी पाटील व कृष्णभट, दोघे जवळ येतांच न्यायाधीश थोड्या
रागानें म्हणाले—“ या दिव्यांतून पार पडतांना कोणी कोणाशी बोल-
यचं नसतं, कृष्णभट !—तुम्हीच प्रथम बोलूं लागलांत, हो ना ? पाहिलं
मी !—कां बरं बोललांत ? ”—

“ मला राहवेना, महाराज— ” कृष्णभट अजीजीनें म्हणाला.

“ हे काय बोलले हो पाटील ?— ” न्यायाधीशांनी मुद्दाम पाटलां-
कडे वळून विचारलें.

पाटलांची आतां मात्र खात्रीच झाली. न्यायाधीश आपलीच सारखी
बाजू घेत आहेत. तेव्हां सगळं न सांगतां, पाटील कावेबाजपणें म्हणाले,
“ महाराज, कृष्णभट म्हणत होता ‘माझी गरीबाची वेअब्रू कां करतां ? ’ ”—

“ हो ना ?—वाटलंच मला, हे भटजी असल्या लटपटी
करतील, म्हणून !— ” न्यायाधीश क्षणभर थांबून हसत कृष्णभटाकडे पाहून
म्हणाले. “ बरं, आतां तुमचे पाय चिखलानें माखले आहेत दोघांचे;

तेव्हां ते आधीं धुवून घ्या. नि पटकन् माझ्यासमोर या. मग न्याय सांगतो मी !—”

१३

न्यायाधीशाच्या नोकरानें रामजी पाटलांपुढे एक भरलेली कळशी ठेवली व कृष्णभटाच्या समोर एक राजापुरी तांब्या ठेवला.

असल्या प्रत्येक गोष्टीनें, पाटील खूप होत होते. ‘आतां आपणच कजा जिकणार’—अशी खात्री झाली त्यांची.

पण खरवीत चिखलांत चालायला लागल्याबद्दल मात्र, त्या न्यायाधीशांचा त्यांना राग आला होता ! तसल्या रागारागांतच त्यांनीं कळशीतल्या पाण्यानें आपले पाय धुतले.

कृष्णभटानें आपल्या समोर ठेवलेल्या तांब्याकडे एकदां पाहिलें.

मग नेहमीच्या संवयीप्रमाणें थोडा विचार केला. चौफेर दृष्टी फिरवली. थोड्या अंतरावर न्यायाधीशांच्या घोड्यासमोर गवत घातलेलें दिसलें त्याला. त्यानें तेथें जाऊन, थोड्या गवतानें प्रथम पायाचा चिखल साफ पुसला. मग तांब्यांतल्या थोडथोड्या पाण्यानें हळूहळू दोन्ही पाय धुवून व न्यायाधीशासमोर जाऊन, तो निमूट उभा राहिला.

रामजी पाटीलही तोंपर्यंत त्यांच्याजवळ येऊन उभे राहिले होते.

इतक्यांत न्यायाधीश म्हणाले—‘कृष्णभट, पाटील, ठरला माझा न्याय ! कोणाला आतां कांहीं बोलायला नको !—कसला जाव द्यायला नको !—लबाड कोण तें सूर्यप्रकाशासारखें स्पष्ट दिसत आहे मला !—”

१४

रामजी पाटील जिकणार या खात्रीनें जमलेली मंडळी न्यायाधीशाकडे पाहूं लागली.

कृष्णभट तरीही शांतपणें उभा होता.

पण पाटीलांनीं फाजील खात्रीनें न्यायाधीशांना पटकन् विचारलें—
“ कौणाला लबाड ठरवलंत, महाराज ?—”

न्यायाधीश जरा रागानें व कठोरपणें उलटून उत्तरले, “ तुम्हीच बरं, रामजी पाटील ! तुम्हीच !”

पाटलांसकट सारे एकदम दचकले; कृष्णभट गप्प उभा होता.
“ तुम्हाला महिनाभर कैदेची शिक्षा मिळेल आतां ! तुमची पाटिलकी काढून घेण्यांत येईल. आणि कृष्णभटांना तुम्ही तुपाचे दोन हंडे परत करून आणखी तिसरा एक त्यांना झालेल्या त्रासाबद्दल दंड म्हणून द्यायचा ! समजला माझा न्याय !” न्यायाधीशांनीं आपला निवाडा पुरा केला.

“ क...का...काय ?” पाटीलबुवांची बोंबडी वळून, ते म्हणाले.
“ असा कसा न्याय ठरेल ?”

“ गप्प रहा ! त्या खाडीतल्या जलदेवतेनेंच न्याय दिला हा !”
न्यायाधीश तिरस्कारयुक्त स्मित करून म्हणाले.

सर्वजण टकमका न्यायाधीशांकडे नि रामजी पाटलांकडे पहात राहिले.

१५

“ महाराज !” इतका वेळ काहीं न बोलतां सारे करीत असलेला कृष्णभट, आदवीनें हात जोडून, न्यायाधीशांना एकदम म्हणाला,
“ पाटील जरा घमंटीत गेले; त्यामुळेंच सारी लबाडी घडली त्यांच्या हातून ! तरी पण, आपण इतकी जबर शिक्षा देऊं नये त्यांना. दया करावी त्यांच्यावर ! मलाच एवढी भीक घालावी !”

तें ऐकून न्यायाधीश पुन्हा हसले व मग पाटलांना म्हणाले, “ व्या, व्या. पाटील ! शेजारधर्म, न्यायीपणा, विनम्रपणा नि दयाशीलपणा हे गुण कृष्णभटांकडून घ्या—आतां त्यांची क्षमा मागून प्रथम अपराध कबूल करा. मग ते सांगतील तोच न्याय मी कायम करतो !—”

साऱ्या प्रकारानें पाटलांची मान खाली गेली होती. ते खालीं वांकून आतां भटजींची क्षमा मागणार, तोंच कृष्णभट पटकन् म्हणाले—
“छे छे...माझी गरीबाची क्षमा कशाला मागायला पाहिजे पाटील बुवांनीं, महाराज ! रामजी पाटलांना इतर सर्व शिक्षा माफ करा. आणि माझं घेतलं तेवढंच तू पण मला त्यांनीं द्यावं !—तेंही त्यांनीं सावकाश द्यावं, पण द्यावं म्हणजे झालं !—”

“बरं, तुम्हाला तेवढंच योग्य वाटतं तर तसं होऊं द्या !”
न्यायाधीश म्हणाले—व आसनावरून उठले.

पाटीलबुवांना बरोबर घेऊन कृष्णभटही बाजूला गेले.

१६

न्यायाधीश जाऊं लागणार, तोंच, जमलेल्या मंडळीतला एक वृद्ध उठला व त्यानें आदबीनें त्यांना विचारलें—“महाराज, आपण दिलेला न्याय दोन्ही बाजूंना पूर्णपणें पटलेला दिसतो खरा !—पण आपण या निर्णयाला नक्की कसे आलांत ? तें आम्हाला कांहींच समजलं नाही !—स्पष्ट करून सांगाल काय ?—”

“हो हो !—कां नाही ?—तो तर तुमचा हक्कच आहे सर्वांचा !”
न्यायाधीश म्हणाले—“असं पहा—कृष्णभट आपल्या फक्त मनाची साक्ष ठेवून न्याय मागायला आले होते. पण पाटील आपल्या हुद्याचा माझ्यावर परिणाम होईल या खोऱ्या नि लबाड आशेनें आले होते. चौकशी व न्यायदान होण्यापूर्वीच, ‘भटजी हरले; पाटील निरपराध आहेत !’ असें मी मुद्दाम म्हणालों. तेव्हां पाटीलबुवांना आनंद झालेला दिसला. त्यावरूनच मी हें ओळखलें.

“जवळच्या खाडीकडे जायला देखील पाटलांना घोडा पाहिजे होता. पायांना चिखल लागूं नये म्हणून, ते गड्यांच्या खांद्यांचा आधार घेणार होते—मग त्यांच्या घरांत सात म्हशी असून काय उपयोग ?

३

त्या वर्षी, श्रीपतीने बटाटा, कांदा, भुईमूग वगैरेचें बी शेतांत घेरलें. शेटजींकडे शेवटीं सुकलेल्या रोपट्यांचे भारेच्या भारे नेऊन टाकतांना तो म्हणाला—“ ध्या, मालक !—हा कराराप्रमाणें आपला हिस्सा !”

शेटजी चिडले. मोठमोठ्याने ओरडूं लागले. म्हणाले, “ हा काय बदमाशपणा चालवला आहेस ? ”

श्रीपती शांतपणें म्हणाला—“ मालक, माझं काय चुकलं—ठरल्याप्रमाणें जमिनीवर पिकलेलं सारं सारं आपल्याकडे आणून टाकलं—एक काडी देखील मी माझ्या घरांत ठेवली नाही ! सांगितलं, तसे जमिनीत पिकलेले खडे तेवढे मी पोटांत घातले !—”

शेटजींचा नाइलाज झाला. ते रागांतच म्हणाले “ बरं बरं ! आतां पुढल्या वर्षी—”

“ हो, तें राहिलंच ! काय करूं सरकार ? ” श्रीपती अदबीने त्यांना म्हणाला.

“ पुढल्या वर्षी जमिनीच्या पोटांत जें पिकेल तें सारं सारं माझ्याकडे आणून घाल ! ” शेटजी ऐटीत म्हणाले.

“ सारं सारं ? ” श्रीपती अचंब्याने म्हणाला. “ मालक, विचार करा जरा ! सारं आपल्याला देऊन मग मी काय खाऊं ? ”

“ तूं खा हा असला जमिनीवरचा चारा—पाचोळा ! ” शेटजी निष्ठुर अंतःकरणानें म्हणाले. “ मला जमिनीतलं सारं सारं मिळालं पाहिजे ! नाही तर पडूं द्या माझी जमीन ओसाड ! ”

श्रीपतीने मनांत पुन्हां निराळीच खूणगांठ बांधली, नि तो जातांना म्हणाला, “ बरं धनी, पुढल्या वर्षीला मी जमिनीच्या पोटांत पिकेल, तें सारं सारं आपल्याकडे लावून देईन ! मी त्यांतलं कांहीं ठेवणार नाही स्वतःसाठी ! झालं ? ठरला करार ! ”

तो कबुलीजबाब ऐकून शेटजी पुन्हा खूप झाले !

४

श्रीपतीने त्या वर्षी, त्या शेतांत, बाजरी-गहू-हरभरा लावला; वांगी, भेंडे, टोमॅटो, माठ वगैरे भाजीपाला केला.

वर्षाशेवटी शेटजींच्या अंगणांत पुन्हां सुकलेल्या रोपटांच्या मुळांपासच्या ढेंकळांची रास श्रीपतीने मारली.

ते पाहून, शेटजी पुन्हां भयंकर चिडले. ते मोठ्याने ओरडून रागाने थरथर कांपत म्हणाले, “ अरे....अरे....शिरण्या, हें काय, गधड्या ?”

“ मालक, उगीच शिवीगाळ नका करूं ! हा आपला ठरलेला करार !” श्रीपती शांतपणे म्हणाला, “ या वर्षी जमिनीच्या पोटांतले कांहींसुद्धां मी माझ्यासाठीं ठेवले नाही. जमिनीवर पिकलेला चारा पाला तेवढाच माझ्या घरांतल्या वेगमीसाठीं मी वापरला ! बाकी सारंग्या सारंगे हें तुमच्यासमोर आहे ! देवाची शपथ !”

सारंगे लक्षांत येऊन शेटजी खूप वरमले. ‘ श्रीपती चाणाक्ष नि हुशार आहे. कष्टाळू आहे’ हें त्यांना आतां पक्कें समजलें. ‘ तो पिकवेल त्यावरच आपला फायदा आहे. आपला फायदा-तोटा करणें त्याच्याच हातीं आहे नि पुन्हा साराच फायदा आपण अपेक्षिणें बरोबर नाही. ’ याची त्यांना पूर्ण जाणीव झाली.

५

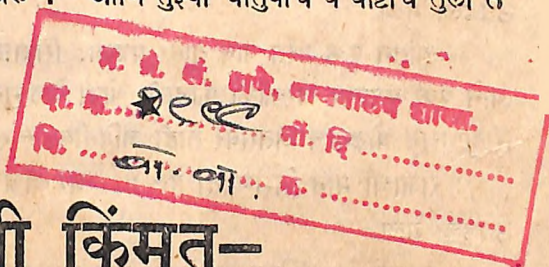
श्रीपती जायला उठतां उठतां, शेटजींना म्हणाला-“ मालक, आतां पुढल्या वर्षाच्या पिकाची व्यवस्था काय करायची ? सांगा ! आधीं ठरलेलें वरं !-”

शेटजी श्रीपतीच्या त्या खोंचक प्रश्नानें नरमले; त्यांनीं पुन्हां लाजेनें खालीं मान घातली; हळूच श्रीपतीला ते म्हणाले-“ श्रीपती, चुकलें

माझं !—मी कसला मालक जमिनीचा ?....तूच तिला पाहिजे तें करायला लावतोस !....या वर्षापासून माझ्या कांहीं अटी नाहीत ! तुला मला जेवढं द्यावेस वाटेल तेवढं दे. त्यांतच मी संतुष्ट आहे ! ”

श्रीपती आनंदून कृतज्ञतेनें म्हणाला—“ मालक, आतां कसं लाख बोललांत ! पिकेल त्यातलं योग्य तितकं तुम्हाला देईल !—या दोन वर्षांचेही तुमचं निम्मं पीक मी निराळे कणगे भरून ठेवलं आहेत. ”

“ अहंक !—नाहीं, श्रीपती ! ”—शेटजी पश्चात्तापानें म्हणाले, “ ते मात्र आतां तूं देऊनही मी घेणार नाहीं !—माझ्या दुष्ट स्वभावाचें प्रायश्चित्त मला चांगलंच मिळालं !—आणि तुझ्या चातुर्याचं व कष्टाचं तुला तें फळ मिळालं !....”

३-प्रेमाची किंमत—

१

त्यावेळीं करमणूक म्हणून मोठ्या वर्तुळांत हिंस पशूंच्या क्रूर झुंजी लावल्या जात. नि तासन् तास त्या पहात, राजासकट सारे सरदार व प्रजाजन आपल्या जिवाची करमणूक करीत.

एके दिवशीं, फ्रान्सिस राजा असाच खेळ पहाण्यास बसला होता. त्याच्या भोंवती त्याच्या दरबारांतील अनेक सरदार दरकदार घराण्यांतील तरुण-वृद्ध स्त्री-पुरुष बसले होते. सामान्यजनही बसले होते.

आंतल्या वर्तुळांत मस्त पशूंच्या झुंजीस सुरवात होणार होती. सगळीकडे गडबड-गजबज चालली होती.

२

इतक्यांत, राजानें आपल्या सेवकांना खूण केली. सारी एकदम शांतता झाली चोहूंकडे.

राजाची मान हलली. वर्तुळाच्या एका दारांतून एक भयानक सिंह डुलत डुलत आंत आला.

त्यानें एकदां इकडे तिकडे गंभीरपणें, पाहिलें व शेंपटी चाळवून— आपटून तो वर्तुळाच्या मध्यावर जाऊन बसला.

राजाची मान पुन्हा एकदां हलली ! तत्काळ दुसरा दरवाजा उघडला गेला.

त्यांतून एक मस्त वाघ बाहेर पडला. सिंहाला समोर पहातांच, त्यानें एक भयानक डरकाळी फोडली. थोडा वेळ गुरगुरत भोंवतीं पाहून, सिंहापासून थोड्याच अंतरावर तोही जमिनीवर स्वस्थ बसला.

राजाची मान तिसऱ्यांदा हलली. लागलीच तिसरा एक दरवाजा उघडला गेला.

आंतून दोन तुंदिलतनु बिबळे वाघ उड्या मारत वर्तुळांत शिरले. वाघाला समोर पहातांच, दोघेही बिबळे त्याच्यावर उडी टाकून गेले. पण वाघानें आपल्या पंजांनीं त्यांना अगदीं लीलेनें बाजूला सारलें.

त्यावेळीं त्या तिन्ही प्राण्यांनीं फोडलेल्या गगनभेदी डरकाळ्यांनीं साऱ्या प्रेक्षकांच्या कानठळ्या बसल्या. कित्येकांच्या अंगावर भीतीनें रोमांच उभे राहिले. कांहीं वायकामुलें अर्धवट बेशुद्ध पडलीं !

३

ते अक्काळ विक्राळ चार प्राणी, निरानिराळ्या ठिकाणीं तसे टपून बसल्यामुळें, भोंवतीं अगदीं भयानक शांतता पसरली होती. श्वास कोंडून 'पुढें काय होतं,' या उत्सुकतेनें वर्तुळाकडे पहात होते सारेजण !—

तेवढ्यांतच वाघ व सिंह बसले होते त्यांच्या दरम्यान, त्या वर्तुळांत एक गोंडस हातमोजा हवेतून उडत जाऊन पडला.

राजासकट सगळे दचकून भोंवतीं पाहू लागले.

सरदारांच्या जागेकडूनच तो हातमोजा उडाला होता; नि तेथे एक सरदाराची सौंदर्यखानी मुलगी उभी होती.

आपल्या शेजारच्या तरुण सरदाराला ती सहास्य म्हणत होती—
“नेहमीं तुम्ही मला म्हणतां ना, कीं, तुमचं माझ्यावर फार फार प्रेम आहे ? त्यासाठीं तुम्ही वाटेल तें कराल ?....मग जा तर !...तो माझा हातमोजा आतांच्या आतां आणून द्या मला परत !”

४

त्या देखण्या रुबाबदार तरुण सरदाराने तिच्याकडे एकदां निरखून पाहिलें. क्षणभर त्या मृत्यूच्या वर्तुळाकार जवड्याकडे दृष्टि टाकली.

आणि मग....काय होतं आहे हें कोणाच्याही लक्ष्यांत येण्यापूर्वीच त्यानें ताडकन् त्या भयप्रद हिंस्र पशूच्या वर्तुळांत उडी मारली.

वाघ-सिंह पटकन् जागचे उठले. त्यांनीं मोठ्यानें डरकाळ्या फोडल्या व प्रत्येकाने ताडताड त्याच्या बाजूस टिपटी झोकल्या.

पण त्यापूर्वीच, तो तरुण सरदार त्या वर्तुळाबाहेर उडी मारून आलाही होता.

अगदीं विद्युत्गतीनें तो धांवत गेला होता नि तो हात-मोजा उचलून, तो अगदीं वायुवेगानेंच पस्त फिरला होता.

सर्वांनीं टाळ्यांचा कडकडाट केला. त्या तरुणाचा गौरव झाला.

त्याची स्तुती करायला सारे त्याच्या भोंवती गोळा झाले. त्यांना वाटलें, ‘आतां एवढं मोठं धाडस करून त्यानें तो हातमोजा परत आणल्यावर दुसरं आणखी राहिलं काय ?

‘त्या लावण्यलतिकेपुढें त्यानें तो धरला, कीं, ती त्याचा नि त्या तरुणाचाही हंसतमुखानें स्वीकार करील ! त्या प्रेमीयुगलाचें आतां सुखद लग्न साजरं होईल !’—असेंच वाटत होतें जमलेल्या साऱ्यांना !—

५

पण तो उमदा तरुण सरदार त्या सुंदर सरदारकन्येच्या पुढे क्षणभर थांपा टाकीत उभा राहिला; त्याने तिच्याकडे एकदां निरखून पाहिले; नि मग तो तिला म्हणाला-“ केवळ स्वतःच्या मौजेखातर माझा जीव तूं एवढ्या भयंकर धोक्यांत घालायला सहजासहजी तयार झालीस अं ! ठीक तर ! माझं तुझ्यावर केवढं प्रेम होतं याची कल्पना आलीच असेल तुला, आतां!-पण मला मात्र तुझ्या प्रेमाची या पुढे काडीइतकीही किंमत नाही. त्या तसल्या प्रेमाशिवायही मी सुखाने जगू शकेन !”

आणि एवढे म्हणून, तेवढ्या धोक्यांतून परत आणून आपल्या हातांत इतका वेळ धरलेला तिचा तो हातमोजा त्याने रागाने व तुच्छतेने खाडकन् तिच्या तोंडावर फेंकला...

पुढे अगदीं कांहीं एक न बोलतां, तो तिच्या समोरून निघाला; आश्चर्यचकित होऊन त्याच्याकडे टकमका पहात असलेल्या समोऱ्याच्या गर्दीत मिसळून तो हां हां म्हणतां दिसेनासा देखील झाला !!

माणसाच्या मनाच्या हालचाली मोठ्या गहन असतात.

★

४-चोराची चोरी-

१

एका शेटजींचा एक इमानी नोकर मोहरांनीं भरलेली पिशवी घेऊन एका गांवाहून दुसऱ्या गांवीं तांतडीने चालला होता.

रस्त्यांत दाट जंगल होते. अजून दोन मैल पल्ला गांठावयाचा होता. तेवढ्यांतच दाट काळोख पडला.

तो मनांत थोडा घाबरला होता. कारण त्याच्याकडे हत्यार वगैरे कांहीं नव्हते; व त्या रस्त्याला त्या दिवसांत चोरांचा सुळसुळाट असे.

तो असा विचार करित झपाझप पावलें टाकून रस्ता कांटात आहे, तोंच अगदीं जवळून बंदुकीचा आवाज आल्यामुळें तो दचकला.

तेवढ्यांत एक चोर बंदुक हातांत घेऊन त्याच्या रस्त्यांत समोरचा उभा राहिला व म्हणाला—“जिवंत जायचं असेल पुढें, तर असेल नसेल तें माझ्याकडे दे !”

२

नोकरानें प्रसंग ओळखला व मोहरांची पिशवी चोराच्या हातीं दिली निमूटपणें.

पण ती दिल्यावर तो म्हणाला, “राव, धन्यांच्या एवढ्या मोहरा आपल्या हातीं तर जात आहेतच. पण पुन्हां मीच उलट आणखी चोर ठरेन, तेथें गेल्यावर—तेव्हां माझ्यासाठीं तरी एक गोष्ट करा....तेवढी भीक घालाच मला !”

मोहरांची पिशवी ऐटींत छातीजवळ धरत चोर म्हणाला—“या काळोखांत तुझ्यासाठीं मला काय करतां येणार मला समजत नाही !—”

“का बरं ?—सहज करतां येईल !” नोकर विनम्रपणें म्हणाला—“शेटजींची मोहराची पिशवी गेली. पण मी धडपड न करतांच ती गेली, असं पाहून शेटजी मला चोराचा सार्थादार म्हणतील—माझ्यावर रागावतील नि मग माझी गरिबाची नोकरीही जाईल !—”

३

“मग मी काय करूं त्याला म्हणतोस ?” जरा गोंधळून चोर म्हणाला.

“तुमच्याबरोबर मी थोडीफार झटापट केली असं तर शेटजींना दिसलं पाहिजे ?” तो नोकर अगदीं साधेपणें म्हणाला—“ही मी माझी कांबळी पुढें करतो ! आपण आणखी एकदोन गोळ्या मारा....मला सांगतां तरी येईल, तसं—”

चोरानें त्याच्यावर उपकार म्हणून त्याच्या कांबळीसमोर लागोपाठ बंदुकीचे दोन बार काढले. आणि मग तो म्हणाला, “झालं ?-जा आतां-”

नोकर जायला म्हणून निघाला. पण त्यानें हळूच आपली कांबळी हातानें चाचपून पाहिली; तिच्यांत एकही भोंक पडलेलें नव्हते !

४

मागें वळून तो धिन्मेपणें चाळूं लागलेल्या जवळच्या चोराला म्हणाला, “काय राव, असली कसली बंदूक तुमची ? कांबळींत तर एकही भोंक पडलं नाहीं गोळीनें ?”

चोर मोठ्यानें हंसून म्हणाला, “दादा ! अरे तेंच तर माझं गुपित आहे ! आतां हरकत नाहीं सांगायला तुला....अरे आहेत कुणा लेकाच्या बंदुकींत गोळ्या ! वाटसरुंना घाबरवायला दारूचे बार तेवढे काढतो बंदुकींतून....”

“खरं कीं काय ?” असें म्हणून ताडकन् उडी मारून त्या नोकरानें चोराच्या छाताडावर बसकण घेतली. त्याला चांगलें कुदकलें व मग मोहरांची पिशवी व त्याचें तें फसवें पिस्तुल देखील काढून घेतलें !

आणि त्या चोराला विव्दळत तसेंच टाकून तो गांवाकडे भरधांक पळत सुटला.

★

५-उपकाराची फेड-

१

आपल्या गाडींत धान्याचीं पोतीं भरून एक म्हातारा शेतकरी शहराकडे चालला होता. रस्ता खडकाळ नि खड्यांनीं भरलेला होता. बैलही आपले यथातथाच होते.

मोठ्या प्रयासानें, बैलांच्या व त्याच्या धडपडीनें, त्यानें अर्धा अधिक रस्ता कांटला व सरळ रस्त्याच्या अगदीं तोंडाशीं तो येऊन पोहोचला.

बैलवाट मोठ्या रस्त्याला मिळत होती तिथें एक मोठा खड्डा होता; व रस्ता उंच असल्यामुळें तेथें त्याला चढण चढवून गाडी वर न्यावयाची होती.

तो प्रयत्न करतांना रोडक्या बैलांना व त्या म्हाताऱ्या शेतकऱ्याला गाडी कावूंत ठेवतां येईना.

शेवटीं, तीं मागें मागें घसरत त्या खड्ड्यांत जाऊन बसली व आंतल्या गोणीपैकीं दोन त्या मोठ्या धक्क्यानें खालीं उडाल्या.

२

म्हाताऱ्यानें गाडी वर ढकलण्याचा प्रयत्न केला. पडलेल्या दोन्ही गोणी गाडींत टाकण्याचा आटोकाट यत्न केला. पण कांहीं जमेना.

शेवटीं, निराश होऊन तो रस्त्यावर जाऊन बसला.

लोक रस्त्यानें जात येत होते. प्रथम एक दोघांना त्यानें मदतीला बोलवलें. पण जो तो आपल्याच गडबडींत! त्याला कोण मदत करतो?.... त्या अनुभवानें तो कपाळावर हात घेऊन स्वस्थ बसला.

तेवढ्यांत, समोरून एका पांढऱ्या शुभ्र उमद्या घोड्यावर बसलेला एक राजाबिंडा पुरुष येत असतांना त्याला दिसला. त्याला पाहून तर शेतकऱ्यानें हळूच मान खालीं घातली.

‘रस्त्यावरून चालणाऱ्या लोकांची मदत मिळाली नाही ! तर या स्वरदार आसामीची मदत कसली मिळते आपल्याला ? आणि आपण मागणार तरी कशी मदत त्याच्याकडे ?’—खालीं मान घालून म्हातारा विचार करीत होता.

३

“ काय झालंय काय, आजोबा ? ”—एकदम खणखणीत आवाज जवळून ऐकू आल्यामुळे शेतकऱ्याने दचकून वर पाहिले. तोच तो राज-ब्रिडा मनुष्य आपल्या रुबाबदार पांढऱ्या घोड्यावरून शेतकऱ्याजवळ खाली उतरत होता.

“ गाडी खड्ड्यांत आडलीय ! ” शेतकरी लाजेने खाली पहात संकोची स्वरांत म्हणाला, “ नि दोन पोती बीं खाली उडालीयात्....”

त्या पुरुषाने आपला अंगरखा घोड्यावर काढून ठेवला व तो गाडी—रस्त्यावर उतरला.

“ चला या, आजोबा ! ” तो गाडीच्या चाकाला हात घालीत शेतकऱ्याला म्हणाला, “ मी करतो मदत तुम्हांला ! ”

दचकून जागचे उठत शेतकरी घाबऱ्या स्वरांत म्हणाला, “ ह्ये ह्ये काय, धनी ! आपलं काम न्हवं तें ! ”

“ काम सगळ्या माणसांचंच आहे ! चला तुम्ही ! ” तो चाकाला नेट लावून म्हणाला.

४

शेतकऱ्याने धांवतच जाऊन दुसऱ्या चाकाला नेट लावला व बैलांना चुचकारले.

मिनिटभराच्या प्रयत्नाने बैलांनी गाडी वर ओढली; मग दोन्ही पोती दोघांनी मिळून उचळून गाडींत चढवली.

शेवटी अंगरखा अंगावर चढवून त्या राजब्रिड्या माणसाने आपल्या घोड्यावर टांग टाकली.

५

शेतकरी म्हाताऱ्याच्या डोळ्यांत कृतज्ञता पुरेपूर भरली होती.

घोड्याच्या एक दोन टांपा ऐकूं येतांच, तो भानावर येऊन त्या घोडेस्वाराला म्हणाला,—“घनी! आपल्याला फार तसदी झाली. माझ्यावर लुय् उपकार झाले आपले !—कसे फेडूं मी ते ? ”

चालतां चालतां घोडा खेंचून तो घोड्यावरचा पुरुष गंभीर हंसून म्हणाला—“ फारच सोपं आहे तें !—ज्या ज्या वेळीं कोणी असा प्रसंगांत सांपडलेला दिसेल, त्या त्या वेळीं तुम्ही त्याला मदत केलीत, कीं , माझे उपकार आपोआप फिटतील !—”

एवढें म्हणून त्यानें घोड्याला टांच मारली.

६-फक्त परिस्थितीचा प्रश्न—

१

डिओमेडिस नांवाचा समुद्रांत चांचेगिरी करणारा शूर नावाडी होता. त्यानें एका गलबताच्या मालकीवर खूप जहाजांची लुटालूट केली होती. कित्येक जहाजे जाळलीं होतीं.

शेवटीं त्याला पकडून राजदूतांनीं इतिहासांत गाजलेला राजा अॅलेक्झँडर याच्यापुढें उभें केलें.

त्याच्यासारख्या यःकश्चित् माणसानें, समुद्रावर फिरणाऱ्या सर्व माणसांना सळो की पळो केलेलें पाहून अॅलेक्झँडर राजा रागानें त्याला म्हणाला—“ हें कसलं धाडस आरंभलं आहेस तूं ? तुला कांहीं भय-भीती ह्याज-लजा आहे कीं नाहीं ? ”

२

तो चांचा कैदी शूर होता. तसाच चाणाक्षहि होता—

पूर्वीं इतक्याच आदबीनेंच अॅलेक्झँडर राजाला तो म्हणाला—
राजे, आपण मला हा प्रश्न विचारण्यापेक्षां स्वतः आपल्याच

कोणी तरी विचारायला पाहिजे ! निदान आपण स्वतःच तो प्रश्न आपल्याला विचारला तर बरं होईल. मला वाटतं !—”

राजानें त्या शब्दांनीं त्याला रागांत चमकून विचारलें—“ काय म्हणालास ? ”

“ हो महाराज ! ” तरी तो धीटपणेंच पुढें म्हणाला, “ माझ्याकडे तर एकच गलबत आहे. माझ्याकडून जगाला उपद्रव होत असला तर तो किती ?—अगदीं एवढासा....मर्यादित !....पण आपल्याकडे मोठ-मोठ्या जहाजांचे तांडेच्या तांडे आहेत. पदरीं एवढी हजारानीं माणसें आहेत. नि आपणहि समुद्रावर मनमानेल तसा संचार करत फिरतां आहां. लोकांना जिकता आहां !....पण मी लहान म्हणून मला चोर ठरवून आपल्या सिंहासनासमोर मला तुम्ही कैद करून आणलें. आणि आपल्याला लोक जगज्जेते, पराक्रमी म्हणतात. नशिवाचं वारं जरा जरी फिरलं तरी आपली ठिकाणें उलट सुलट होतील !

राजाला त्याचा तो धीटपणा व तो युक्तिवाद इतका आवडला, कीं, त्यानें डिओमेडिसला आपल्या पदरीं मोठा दर्यासारंग म्हणून ठेऊन घेतलें व त्याच्या स्त्रैर क्रूर चांचेगिरीऐवजी त्याची आपल्या मोहिमांकडे मदत घेतली.

७-चाणाक्षपणा—

१

अॅलेक्झँडर राजाचा बाप फिलिप याला त्याच्या प्रधानानें एकदां सांगितलें कीं, दरबारचा एक सरदार त्याच्या विरुद्ध कट करीत आहे. तेव्हां राजानें विचारलें, “ त्यावर उपाय काय ? ”

प्रधानानें सांगितलें, “ त्याला तुरुंगांत टाकावें ? ”

पण प्रधानानें पुन्हां पुन्हां सांगूनही फिलिफ राजानें त्या गोष्टीला मान्यता दिली नाही. तो म्हणाला, “ माझ्या शरिराचा एखादा भाग रोगट झाला तर मी तो काय कापून टाकावा ? त्यापेक्षां त्याच्यावर औषधोपचार करणेंच योग्य नाही का ? ”

२

तेव्हां फिलिफ राजानें त्या कट करणाऱ्या सरदाराला बोलावून आणले. त्याचा अधिक मान केला. त्याला देणग्या दिल्या; आणि त्याला अधिक जबाबदारीचें काम दिलें. त्याच्यावर नजरही ठेवली.

त्याचा परिणाम शेवटीं असा झाला कीं, त्या सरदाराच्या मनांतील असंतुष्टता कमी झाली. राजा विरुद्ध कट करून मोठे होण्याची त्याला आतां जरूर नव्हती. त्यामुळें उलट तो फिलिफ राजाच्या दरबारांतला अतिशय महत्त्वाचा व स्वामिनिष्ठ सरदार बनला.

८-त्यागानें दया-

१

ओरेसेस व फिलाडेस नांवाचे दोघे मित्र होते. ते अगदीं जुळ्या भावांप्रमाणें दिसत व त्यांचें भावापेक्षांहि एकमेकांवर अधिक प्रेम होतें.

एका जुलमी सरदारानें एकदा ओरेसेसला पकडलें, आपल्या खासगी द्वेषामुळें तो त्याला ठार मारणार होता. सेवक त्याला सुळी घायला घेऊन जात होते.

फिलाडेसला त्यामुळे फार वाईट वाटलें. त्यानें स्वतःचा जीव धोक्यांत घालून आपल्या मित्राला बचावण्याचें ठरविलें. तो धांवत धांवत

त्या सेवकांबरोबरच त्या जुलमी सरदारापुढें गेला व मित्राचा जीव वांच-
वण्यासाठीं सांगूं लागला-“ तो ऑरसेस नव्हे—मी ऑरसेस !—फिल्म-
डेस उगीच नाहक बळी पडत आहे, महाराज !—”

२

ऑरसेसनें तें पहातांच तो घाबरला व ओरडूं लागला-“त्याचं
ऐकूं नका—तो खोटं सांगत आहे—मीच ऑरसेस !”

सरदाराचा गोंधळ झाला. तेवढ्यांतच, या दोघा मित्रांची एक-
मेकांना वांचवण्यासाठीं भांडणें सुरू झालीं. दोघेही आपणच ऑरसेस
आहोंत असें ओरडून ओरडून सरदाराला सांगत होते.

एकमेकांच्या मैत्रीसाठीं मृत्यूसारख्या गोष्टीवर त्या दोघांना तसें
भांडतांना पाहून, तो जुलमी सरदारच खजील झाला; व त्याचं हृदय
द्रवून त्यानें दोघांनाही अभय देऊन मोकळें सोडले.

★

अमर ज्योति वाङ्मय
संस्थेचे कायम ग्राहक व्हा.

अमर ज्योति वाङ्मय

१ कुतूहल भाग १-२

२ माणसाचें शेंपूट.

[शास्त्रीय-वाङ्मय]

जरूर जरूर वाचा !

जलदेवतेचा न्याय आणि इतर गोष्टी

(परिशिष्ट)

I भाषेचा अभ्यास

(अ) कोणत्या नवीन शब्दांचे कल्पनांचे अर्थ व
उपयोग आपण शिकलों ?

[१] खटका, ख्याति, प्रख्यात, खुद्द, सुखवस्तू, कुतूहल, उत्सुक, उन्मत्त, पोरकट, शेंबडें पोरही, भिस्त, महिन्याच्या-उसण्या-बऱ्या बोलीनें, वस्तुस्थिति, ख्याली खुशाली, 'खा-पी-मजा-कर', 'वेळीं-अवेळीं, एकलकोंडा, आप्पलपोटा, कंजूष, कष्टाची मीठ-भाकर, स्वीकारणें, अन्शूध, सारवासारव, खास, आस्था, शेजारधर्म, कार्यसाधूपणा, दिमाख, चुकूनसुद्धां, उधळमाधळ, दबकत दबकत, बऱ्या बोलांनं, गळेपडू, शिरजोरी, चार-चौघांत, कृतघ्न दरोडेखोरी, चांगुलपणा, आपादमस्तक, आळीपाळीनें, रास्त, साक्षपुरावा, अनुकूल, मनोभावे, खरवीत, विलंब, कुऱ्यांत, कावेबाजपणें, लटपटी, चौफेर, तिरस्कारयुक्त स्मित, घमेंड, ढोंपरभर चिखल, तडजोड, मतलबापुरतं, श्रद्धा, तणतणणें, घमेंडानंदन, (२) पावसाच्या तोंडावर, खतपाणी, ओसाड, उरकणें, जाणीव, (३) प्रजाजन, सामान्यजन, झुंज, मयानक, शेंपटी चाळवणें, तुंदिलतनु, गगनभेदी, गोंडस, विद्युत्गतीनें, वायुवेगानें, कडकडाट, गौरव, लावण्यलतिका, प्रेमीयुगल, सुखद, मौजे-खातर, तुच्छतेनें, गहन. (४) तांतडी, पळा, सुळसुळाट, झपाझप, साक्षिदार, गुपित, छाताड. (५) यथातथाचं, रस्त्याच्या तोंडाशीं, रोकडा, राजत्रिडा, उमदा, रुवावदार, हात घालणें, नेट लावणें, टांग टाकणें, आपोआप, (६) चांचेगिरी, गाजलेला, यःकश्चित्, मर्थादित, तांडेच्या-तांडे, मनमानेल तसा, जगज्जेता, युक्तिवाद, दर्यासारंग.

(आ) कोणते वाक्प्रचार-म्हणी आपण शिकलों.

[१] फिर्याद उभी रहाणें, गुदरणें, लहान तोंडीं मोठा घास घेणें, बाजू घेणें, एखादा मनुष्य फिरणें, एखाद्याला खोटें पाडणें, एकटा जीव असणें, उंटावरून शेळ्या हांकणें, निढळाचा घाम काढणें, जातीनें खपणें, अळंठळं करणें, तोंडांतून चकार शब्द न काढणें, एखाद्या गोष्टीत चूर असणें, एखाद्याकडे हात पसरणें, कोणापुढें तोंड वेंगाडणें, घालमेल चाळणें,

थाट उडणें, स्वतः जातीनें जाणें, हातीं शुभ नारळ, देणें, एखादा मनुष्य देव भेटणें, घरांत लक्ष निघणें, एखाद्या गोष्टीला कोणी न विचारणें, मनाला टोंचणी लागणें, तुमणें लावणें, एखाद्या गोष्टीची भाषा न काढणें, 'या बसा' म्हणणें, तोंडांत शेष बालणें, जीव घेऊन जाणें, आल्या पावलीं जाणें, शब्दानें शब्द वाढणें, एखादी गोष्ट उकिरड्यावर पडणें, चुरशील पेटणें, आपलें मन साक्ष देणें, एखाद्याच्या बाटेला कधी न जाणें, एखाद्याच्या नडीला मदत करणें, एखाद्या दिव्यांतून पार पडणें, एखादी गोष्ट सूर्यप्रकाशासारखी स्पष्ट दिसणें, एखादा मनुष्य घमेडीत जाणें, एखाद्याला भीक घालणें, तोंडून ब्रही न काढणें. [२] हुंकूनही न पहाणें, उन्हातान्हात खपणें, मशागत करणें, धुमाकूळ माजवणें, मिळतं घेणें, भलत्या थराला गोष्ट जाणें, मालकी गाजवणें. [३] एखादी गोष्ट लीलेनें करणें, डरकाळ्या फोडणें, कानठळ्या बसणें, काडी इतकीही किंमत नसणें. [४] पल्ला गांठणें, प्रसंग ओळखणें. [५] एखादी गोष्ट कांबूत ठेवणें. कपाळावर हात घेऊन बसणें. [६] एखाद्याला सळो कीं पळो करणें; [७] जीव धोक्यांत बाळणें, हृदय द्रवणें, अभय देणें.

II कथानक, कल्पना, कला वगैरेचा अभ्यास—

[१] (i) या गोष्टीची सुरवात निराळीच केली आहे. म्हणजे कशी ? विचार करा. (ii) रामजी पाटलाचा स्वभाव दाखवणारी वाक्यें शोधून काढा. (iii) न्यायाधीशानें चाणाक्षपणा कसकसा दाखवला तें प्रत्येक प्रसंगाचा विचार करून स्पष्ट करा. (iv) कृष्णभटाचें स्वभावचित्र स्वतःच्या शब्दांत लिहा. (v) गांवच्या लोकांच्या वागणूकीबद्दल, तुमचें मत काय झालें ? (vi) गोष्टीला आहे तें नांव योग्य आहे कां ?—दुसरें कांहीं देतां येईल कां ? [२] (i) श्रीपतीनें जमिनीच्या मालक शेटजींना कोणत्या गोष्टीचा उपयोग करून वटणीवर आणलें ? (ii) ' श्रीपतीचें दारिद्र्य', ' शेटजींची पहिली भेट', ' पहिल्या वर्ष अखेर अखेर', व ' दुसऱ्या वर्षाअखेरची तडजोड ' असे चार भाग कल्पून (एक दोन पात्रें भरीला घेऊन) एक चार अंकी छोटें नाटक तुमच्या संमेलनासाठी तयार करा. [३] (i) त्या सरदाराची वागणूक तुम्हाला पसंत पडली कां ? नाही ? सकारण स्पष्ट करा. (ii) सरदारकन्येनें त्या सरदाराची तशी परीक्षा घेण्यांत काय चुकलें ? [४] (i) ' चोराची चोरी ' हें नांव तुम्हाला योग्य वाटतें कां ? (ii) त्या ... वकवळें ? [५] त्या ... तलें तें बरोबर कसे ? ... आढळलें ? [६-७-८] या तीनही

BVBK-0401199

BVBK-0401199

तथापि, दरवर्षी होणाऱ्या या 'दिपावली प्रकाशनां' च्या गटाची व्याप्ती सर्व विभागांपर्यंत व सर्व टप्प्यां-श्रेणींपर्यंत पोहोचणे, हे संस्थेच्या आदल्या वर्षीच्या प्रकाशनाला मिळणाऱ्या रसिकाश्रयावर, संस्थेच्या स्थिर आर्थिक परिस्थितीवर व त्या त्या वेळच्या भोवतालच्या अनुकूल प्रतिकूल परिस्थितीवरच अवलंबून रहाणार, हे अर्थातच लक्षांत घेतले पाहिजे.—तरी पण होतां होईतां कमीत कमी वारा ते अठरा पुण्यांची गुंफण दर दिवाळीत संस्था करू शकेल अशी आमची आज तरी इच्छा-आकांक्षा आहे. आम्हाला तरी उमेद आहे.

(४) या संस्थेच्या कार्यात कायद्याची विशेष दृष्टी नसली तरी व्यवहार संभाळणे व त्या बाबतीत संभाळून पाऊल टाकणे भाग आहे. संस्थेला मिळणाऱ्या रसिकाश्रयावर व गुंतलेली रक्कम मोकळी होण्यावरच संस्थेचे प्रत्येक पुढील वर्षाचे कार्य मुख्यतः अवलंबून रहाणार. तेव्हां (संस्थेला मिळणाऱ्या आश्रयाचा आगाऊ अंदाज घेण्यासाठी) आम्ही 'कायम ग्राहकत्वा'ची योजना उपयुक्त म्हणून सुकर केली आहे. पुस्तकाची कितीही लहान आवृत्ती काढली तरी ग्राहकांना त्यांची प्रत प्रथम मिळेल. आणि ती पुन्हां सामान्य गिऱ्हाईकापेक्षां अधिक सवलतीने मिळेल. शेवटी हा प्रश्न सदिच्छा व सहकार्यावर अवलंबून असल्यामुळे फक्त मामुली चार आणे प्रवेश फी घेऊन कोणत्याही मुलामुलीस आम्ही ग्राहकपटावर नोंदवून घेऊ. ग्राहकांने संस्थेतर्फे प्रसिद्ध होणारी दरवर्षीची सर्वच प्रकाशने विकत घेतलीं पाहिजेत, असा आमचा आग्रह राहणार नाही. (घेतली तर ती त्याला सवलतीने मिळतीलच.)

मात्र कोणतीही गटांतील पांच रुपयाची पुस्तके नक्त रुपये चार किंमतीस त्याला मिळतील, ती पुस्तके दरवर्षी त्याने घेतलीं, तरच त्याचे ग्राहकत्व कायम राहून पुढेही त्याला सवलत मिळत राहील. पुस्तकाची किंमत परिस्थितीजुरूप परवडेल तितकी कमीतकमी ठेवणार आहोत. पण तरीही सामान्य गिऱ्हाईकापेक्षां अधिक सवलत कायम ग्राहकासच मिळणार आहे.

अमर-ज्योति वाङ्मया'ला आश्रय मिळवून देऊन, उत्तम लेखन साहाय्य करून, उपयुक्त व आवश्यक अशा नवीन प्रकाशनाबाबत कल्पना सुचवून वगैरे हस्ते परहस्ते जी. जी. सक्रीय मदत केली जाईल त्याबद्दल त्या त्या आस्थेवाईक हितचिंतकांची संस्था सदैव ऋणीच राहील.

विनम्र-चालक

— ज्योति   वाङ्मय —

- * नव्या दृष्टीचीं, नव्या पद्धतीचीं, हीं नवीं विविध पुस्तके आपल्या मुलामुलींच्या हातीं या!—
- * तीं त्यांची करमणूक करतीलच; पण त्याबरोबरच त्यांना अधिक रसिक बनवतील!—
- * हीं व असलीं पद्धतशीर पुस्तके अव्याहत प्रकाशित करण्यास साहाय्य करण्यासाठीं, या प्रकाशन-संस्थेचे, फक्त चार आणे भरून व रु. चारचीं सवलतीने पुस्तके घेऊन कायम ग्राहक व्हा. ग्राहकांना दर दिवाळींत प्रसिद्ध होणारी (सुर्व अगर् रु. ४ चीं) पुस्तके विशेष सवलतीने मिळत जातील.

❀ प्रथम वर्षातील ❀

१२—दीपावली-प्रकाशने—१२

[मनोरंजन विभाग]

1 न्याय-जातुर्थ-कथा ४ अजिंक्य पंडित (किशोर भेणी)	आणि	III अभिनय-गीते (किशोर भेणी)
१ महक्यांतला न्याय आणि	इतर कथा	१ गीत ज्योती
इतर कथा	II सत्यकथा— (कुमार भेणी)	IV हीर्ष-कथा
२ नाशिवाची परीक्षा १ कड्यावरील गाडी आणि	आणि	१ काहीं कमळे
इतर कथा	इतर कथा	V मोठ्यांच्या छोट्या गोष्टी (कुमार भेणी)
३ जलदेवतेचा न्याय २ शूरांचा गांव आणि	आणि	१ चार वीर
इतर कथा	इतर कथा	२ 'प्रफुल्लचंद्र'
	[ज्ञान विभाग]	
VI शास्त्रीय कुतूहल. १ माणसाचे शेंफूट.	कुमार भेणी	VII वाङ्मयीन चर्चा. १ 'मी लेखक होणार.'